

Usmon Azim ijodiga an'anaviy obrazlar ifodasida xalq og'zaki ijodining
ta'siri

Bolbekova Rayxon

Kalit soʻzlar: tilshunoslik, badiiy-estetik, monografiya, sheʼr, lingvopoetik, til.

Key words: linguistics, art-aesthetics, monograph, poem, linguopoetics, language.

Respublikamizning milliy istiqloлга erishuvi tufayli tilshunoslik va adabiyotshunoslik qatori badiiy adabiyotga ham, uni tahlil qilish metod va usullariga, uni oʻrganishga ham talablar ham butunlay oʻzgardi. Bugungi kunda shoir va yozuvchilar tomonidan yaratilgan asarlarning badiiy-estetikimkoniyatlarini tadqiq etish asosiy vazifa ekanligi eʼtirof etilmoqda.

«Oʻzbek tilshunosligida keyingi oʻn yilliklarda muayyan bir ijodkorning tildan foydalanish mahorati, yozuvchining u yoki bu til sathi birliklarini qoʻllashdagi oʻziga xosliklarini mufassal koʻrsatishga bagʻishlangan juda koʻplab tadqiqotlar yuzaga kelganligi quvonarlidir. Aytish lozimki, badiiy tilni oʻrganishda koʻproq leksik birliklarning lingvopoetikasiga eʼtibor qilinganligi koʻzga tashlanadi. Masalan, tilshunos L. Abdullayeva oʻzining monografiyasida oʻzbek badiiy adabiyoti tilining leksik stilistikasi muammolari haqida fikr yuritgan. E. Qilichev esa «Badiiy tasvirning leksik vositalari» (1982) deb nomlangan kitobida badiiy tasvirda ishtirok etadigan leksik vositalar, ularning ifoda imkoniyatlari bilan bogʻliq masalalar ustida toʻxtalgan. B. Umurqulovning «Poetik nutq leksikasi» (1990) nomli monografiyasida hozirgi oʻzbek sheʼriyati tilining leksik manbalari, poetik leksika, anʼanaviy poetizmlar, soʻz variantlari va ularning estetik qimmatini kabi masalalar tadqiq etilgan. Koʻrinib turganiday, oʻzbek tilshunosligida badiiy asar tilining lingvopoetikasi boʻyicha ancha-muncha ish qilingan. Ammo bu yoʻnalishdagi tadqiqotlar doirasi nechogʻlik katta boʻlishiga qaramasdan, ular adabiyotimiz tarixida alohida oʻrin tutadigan jiddiy asarlarning barchasini qamrab olgan deb boʻlmaydi».²⁷ Usmon Azim sheʼrlari shoirning koʻp yillik mehnati, xalq hayotini, insoniy munosabatlar, tabiatning betakror manzaralarini kuzatishi natijasidir. «Aytish mumkinki, badiiy nutq oʻz tabiati, mohiyati va maqsadiga uygʻun holatda boylikka moyilligi bilan ajralib turadi.

²⁷ Йўлдошев М. Бадий матнинг лингвопоэтик таҳлили. – Тошкент, 2007, 9-бет.

Qashshoq nutq hech qachon estetik ta'sir quvvatiga sohib bo'la olmaydi, estetik quvvatsiz esa badiiy nutq o'zining bosh vazifasini bajarishi mushkul. Shuning uchun ham haqiqiy so'z san'atkorlari asar tilining boyligi ustida muttasil mehnat qilganlar, tinimsiz izlanganlar, tilning turli sathlaridagi rang-baranglikning betakror imkoniyatlarini kashf etganlar. Chinakam boy, rangin nutqning nodir namunalarini yaratganlar. Badiiy adabiyotimiz tili jamiyatimiz a'zolarining boy nutq tuzish sinoatlarini o'rganishlari uchun bitmas-tuganmas manba, o'ziga xos maktabdir. Bu benazir maktabning a'lochi o'quvchilari bo'lish o'zini madaniyatli, ma'rifatli, ma'naviyatli ko'rmoqni istagan har bir kishining burchidir"²⁸. Xalqona ohang va baxshiyona ruh Usmon Azim she'riyatining bosh mavzularini belgilaydi. Uning she'rlaridagi milliylikka yo'g'rilgan, quruq tasvir va balandparvoqlikdan yiroq bo'lgan oddiylik, soddalik va samimiyat, og'zaki ijodda yetakchilik qiluvchi xususiyatlar ana shu baxshiyona ruhning asoslaridir. Usmon Azimning bolalikda ko'rgan-kechirganlari, Surxondaryodagi baxshilar bellashuvi, ko'pkari, kurash singari urf-odatlar, bolalik xotiralari uning ijodkor sifatida shaxsiyatini, e'tiqodi va dunyoqarashini shakllantirganligi tabiiy. Ijodkor bolaligida eshitganlari, turmush tashvishlaridan chekkan ozorlari, quvonch va qayg'ulari, orzu-umidlari uning she'rlarida turli-tuman lingvopoetik vositalar ko'rinishida namoyon bo'laveradi. Shu ma'noda Usmon Azim she'riyatini kuzatadigan bo'lsak, unda, eng avvalo, lingvopoetik vositalarning qahramon ruhiyatidagi o'zgarishlarni, insoniy mehrga tashnalik, do'stlikni, ona yurtga muhabbat tuyg'ularini ulug'lashga xizmat qilganligini ko'rish mumkin. Usmon Azim she'rlarida "baxshi", "do'mbira", "chavandoz", "uloq", "o'tov", «jayron», «ohu», «kiyik», «qaldirg'och», "tulpor", "dasht", «kapalak», «lolaqizg'aldoq», «yalpiz», "boychechak", «yulduz», "pari", "dev", "kabutar", "do'st", "g'anim" kabi o'ziga xos obrazlar borki, ular she'rdan she'rga o'tish jarayonida tobora mukammallashib, yangidan yangi qirralarini namoyon etib boradi. "U bahorni kutdi intizor, // Yo'llariga ko'z tutdi ilhaq. // Quyosh chiqsa, erib bitsa qor, // To'yib-to'yib o'ynardi chillak. ("Bolalikning so'nggi kunlari"), Bahor bilan mast bo'lib, // Kuylardik biz bolalar: // «Boychechagim boylandi, // Boychechagim boylandi...» ("Boychechak"), Boysun qirlarida bir o'zim kezdin, // Kuz edi. Daralar tumanni quchgan. // Avval eshitgandim. U

²⁸ Махмудов Н.Ўқитувчи нутқининг маданияти –Тошкент, 2009, 156-бет.

mahal sezdim, // Mening bir do‘stimning chirog‘i o‘chgan. (“Boysun qirlarida”), Xavotir ichinda deding: «Men ketdim...» // To‘xtading. Xo‘rsinding. Jo‘nading shitob. // Kuzgi chorbog‘ aro yo‘qolding, yitding, // Atlas liboslarga belangan sarob. (“So‘nggi uchrashuv”) Elbek baxshi bir kambag‘alning to‘yini gurillatib, necha kampir-qizlarning yuragini dirillatib — ovuliga qaytib kelayotgan edi, bir karvonga duch keldi. Karvonning atrofida necha otiqlar chopishib kelishyapti, tuya-larni yetaklagan shotirlar qoqilib kelishayapti. Osmonga mushaklar otilgan, tualarga atlas kimxoblar yopilgan, yosh-yalanglar bo‘za ichib bo‘kirishgan, bir-biriga do‘q urishgan, tuya ustidagi qizlar ularga lab burishgan, karvonboshining peshonasi tirishgan — oldinda kelyapti. Elbek baxshi:

«Ho‘v, karvonboshi, yo‘l bo‘lsin?» — deb so‘radi, karvonboshining oldini o‘radi. «Yo‘ldan qoch, bachchag‘ar, kelin olib ketayapmiz», — dedi karvonboshi²⁹.

Usmon Azim ijodida xalqchillikka yo‘g‘rilgan bunday misollarni juda ko‘plab keltirishimiz mumkin. Biroq shuni alohida qayd etish lozimki, Usmon Azim tomonidan tanlangan, xalq og‘zaki ijodi namunalari tiliga xos bo‘lgan va uning she‘riy asarlarida obraz darajasiga ko‘tarilgan detallar har gal o‘zlarining yangi-yangi nozik qirralari va fikr ifodalash imkoniyatlari bilan namoyon bo‘ladi. Shoir baxshiyona ruhda asar yaratar ekan, so‘z tanlashga alohida e‘tibor qaratadi. Quyidagi parchada milliylik ruhi aks etishida baxshi, ovul, egachi, og‘a kabi leksemalar muhim ahamiyat kasb etgan. Ular shu alfozda qancha turishganini bilishmadi. Avval Elbek baxshi o‘ziga keldi. Qarasa, ko‘zlari dardlashib to‘ymaydiganday. Shunda o‘zini tutib olib, ko‘z yoshini yutib olib, Oytumanga gap qotdi: «E, egachim, bunday qaragam, kelbatning ovulimizdagi Davlatbiyning qiziga mengzaydi. Shu yerlarga bir qizni kelin bo‘lib tushgan deb eshitaman. Shu sen emasmisan?», — dedi. Oytuman bir yutinib, ming bir tutilib:

«Davlatbiyning shu qizi men bo‘laman», dedi. «Borsam, elu yurtingga nima deyin?» — dedi Elbek baxshi. «Salom deng», - dedi Oytuman. «Yana nima deyin», - deb so‘radi Elbek baxshi. «Salom deng», - dedi Oytuman. «Xush qol bo‘lmasa, egachim», deb

²⁹ U. Azim. Baxshiyona. - T. 1989. 183-b.

Elbek baxshi otiga qamchi tortdi. «Yaxshi boring, og'am», deb Oytuman soy bo'yida toshday qotdi...³⁰

Usmon Azim she'rlarida shoir obrazli tafakkurining nihoyatda keng qamrovli ekanligi, kutilmagan holatlar, hamma ham birday idrok qilavermaydigan, faqat o'tkir aql va mushohada egasigina ko'ra oladigan eng nozik lavhalar o'z badiiy qiyofasiga ega bo'ladi. Shoir boshqalar nazarida oddiy tuyulgan holatlardan badiiy ko'rinishlarni o'z nozik didi bilan ilg'ay oladi va ularni turli lingvopoetik vositalar orqali misralarga soladi. Ma'lumki, alohida olingan shoir yoki yozuvchilar badiiy asarlarini lingvopoetik jihatdan tahlil qilishda poetik nutqning fikr ifodalashdagi imkoniyatlari shu asar misolida o'rganib chiqiladi. Usmon Azim ona tilining keng imkoniyatlaridan foydalanib, xalq tilida qo'llanilib kelayotgan ma'lum darajada milliylik ufurib turgan so'z va iboralarning ma'nosini matnga bog'liq holda kengaytirishga harakat qiladi. Usmon Azim she'riyatida milliy qadriyatlar, urf-odatlarini ifodalashda lingvopoetik vositalarning qo'llanishi haqida fikr yuritganda quyidagi fikrlarni e'tiborga olish lozim. «Har bir xalqning turmush sharoitlari, marosim va an'analari shu xalqning tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan bo'lib, o'sha xalqqa xos bo'lgan milliy belgi va xususiyatlarning muhim jihatlarini tashkil etadi. O'zbek xalqining turmush an'analari uzoq asrlar davomida yuz bergan turli iqtisodiy-siyosiy o'zgarishlarga qaramay milliy o'ziga xosligini saqlab keldi. Turmush an'analari ijtimoiy, shaxsiy va oilaviy hayotning zaruriy va doimiy tomonlari bo'lgan turar joy, oziq-ovqat, kiyim-bosh, bola tarbiyasi, turmush qurish, o'lim kabi hodisalarni o'z ichiga olgan bo'lib, bu traditsiyalar doimiy takrorlanishi natijasida qat'iy marosimlarga aylanib qoldi. Etnografizmlar o'zbek xalqining lug'at tarkibida anchagina miqdorni tashkil qiladi va u mahalliy sheva xususiyatlarini o'zida aks ettirib turadi. Etnografik leksika ayrim o'xshashliklarni hisobga olmaganda, umumxalq tilida bir xilda qo'llanmaydigan so'zlar bo'lib ko'p jihatdan mahalliy xususiyat kasb etib turadi. Shuningdek, etnografizmlar ham boshqa til hodisalari kabi xalq tarixi bilan bog'liq bo'lish bilan birga, xususan, mahalliy territoriya grupp

³⁰ U. Azim. Baxshiyona.-T. 1989. B.192

kishilarining o‘ziga xos ijtimoiy faoliyati, mehnat jarayoni, madaniy-maishiy turmushi bilanham uzviy bog‘liqdir”³¹.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurauf Fitrat. Adabiyot qoidalari. Kitobda: Sharq mumtoz poetikasi. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. 351-bet.
2. Azim U. Baxshiyona. – Toshkent: Sharq, 1993. –B. 210
3. Azim U. Tong otgan taraflarda. Dramatik doston // Sharq yulduzi, 2014, 1-son, 50-71-betlar.
4. Azim U. Saylanma. – Toshkent: Sharq, 1995. – B. 232.
5. Azim U. Fonus. – Toshkent: Sharq, 2010. – B. 75.
6. Azim U. Bor ekan, yo`q ekan. – Toshkent, Cho`lpon, 1995. – B. 32.
7. Azim U. Kuz – Toshkent: G`afur G`ulom, 2001. – B. 371.

³¹ Sharopova L. XX asrning 70-80-yillari o‘zbek she‘riyatida folklorizmlar: Filol.fan.nomz...dis avtoref. – Toshkent, 2008. – B.10.